

У лабораторії В. Слапчука-критика: особливості вираження авторської суб'єктивності у книзі «Політ механічної зозулі над власним гніздом»

*Роботу виконано на кафедрі української літератури
Інституту філології та журналістики СНУ
ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто книгу критичних праць В. Слапчука «Політ механічної зозулі над власним гніздом» з позиції авторської суб'єктивності. Проаналізовано особливості авторського самовираження у критичному тексті. Звернуто увагу на авторське намагання викласти у праці власне бачення мистецьких та світоглядних проблем.

Ключові слова: авторська суб'єктивність, авторська свідомість, самоіронія, критика, лірика.

Сахарчук Н. Ю. В лаборатории В. Слапчука-критика: особенности выражения авторской субъективности в книге «Полет механической кукушки над собственным гнездом». В статье рассмотрена книга критических работ В. Слапчука «Полет механической кукушки над собственным гнездом» с позиции авторской субъективности. Проанализированы особенности авторского самовыражения в критическом тексте. Обращено внимание на авторскую попытку изложить в работе собственное видение художественных и мировоззренческих проблем.

Ключевые слова: авторская субъективность, авторское сознание, самоирония, критика, лирика.

Sakharchouk N. Y. In V. Slapchuk's critic's laboratory: the peculiarities of expression of the author's subjectivity in the book «Flight of mechanical cuckoo above his own nest». The article reviews V. Slapchuk's book of critical labours «Flight of mechanical cuckoo above his own nest» from a position of author's subjectivity. The features of author self-expression in critical text are analysed. The study draws attention to the author's attempt to put his own vision of artistic and philosophical problems in the work.

Key words: the author's subjectivity, the author's consciousness, self-irony, criticism, poetry.

Постановка наукової проблеми та її значення. В. Слапчук є однією з центральних постатей волинського літературного середовища. У його доробку, окрім поезії та прози, вагому роль має літературна критика, яка тривалий час друкувалася в різних часописах, а згодом знайшла своє місце у двох виданих збірниках критичних текстів – «Політ механічної зозулі над власним гніздом» (Луцьк, 2001) та «В очікуванні на інквізитора» (Луцьк, 2003).

«Літературознавчий словник-довідник» трактує критику як «судження, оцінку» [2, 376], тож жанрово визначена оцінність виступає першопричиною присутності суб'єктивної авторської реакції критика на текст, до якого він звертається.

У критичному доробку В. Слапчука особистісне суб'єктивне начало дуже сильне. І. Левчук так визначає особливості його письма: «Діюстиль рецензента вирізняється оригінальністю метафоричного вислову, іронічним забарвленням, дружньо-товариською тональністю розмови з читачем» [1, 79].

Метою цієї статті є виокремлення суб'єктивно-авторської складової зі структури літературно-критичних статей В. Слапчука задля відтворення якомога повнішої картини свідомості письменника, реалізованої у його текстах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Автор висловлює свою налаштованість на суб'єктивний лад, подаючи жанрове означення вміщених у книзі текстів – рецензії, відгуки, нотатки. У такий спосіб В. Слапчук демонструє значну міру авторської свободи в тексті. Адже, якщо рамки рецензії і можуть якось обмежити її автора, то невизначеність жанрів відгуку чи нотаток дозволяє і навіть зобов'язує до суб'єктивного викладу. Більше того, він прямо декларує настанову на неминучу суб'єктивність стосовно близьких йому явищ чи понять: «Я завжди суб'єктивний у ставленні до своїх друзів, а також у сприйнятті поезії. Друзів своїх люблю, а любов завжди суб'єктивна. Щодо поезії, то її, звичайно ж, можна звести до дефініції. Проте скільки б не існувало їй визначень, я, мабуть, ніколи не дізнаюся, що таке поезія. Цебто моє пізнання поезії завжди лишатиметься на рівні її відчуття, котрого не спроможуся увібгати в слово» [3, 53]. У збірці критичних текстів дослідник звіряється читачеві, тут, у книзі нібито про чужі твори розкриває значну частину себе, свого світогляду і поглядів на мистецтво та поезію.

Автор користується назвою як ще одним вагомим механізмом передачі читачеві власного враження і настрою на текст. У відверто інтертекстуальній назві «Політ механічної зозулі над власним гніздом» він виражає свою позицію з двох точок зору. Гніздо зозулі – це або божевільня (усталене значення в американській культурі), як іронічна алегорія свободи, або гніздо без пташенят, тобто, можливо, автор кидає на призволяще власні тексти і творчість, щоб перенести свою увагу на чужі. До того ж замість живого мистецтва обирає штучний шлях критики, тому зозуля і механічна, обмежена жанровими рамками.

Працю «Політ механічної зозулі над власним гніздом» видано у 2001 році, та вона не започаткувала літературно-критичну діяльність В. Слапчука. Насамперед тому, що книга побудована за принципом збірки вибраного, адже більшість текстів раніше було опубліковано у літературознавчих чи публіцистичних часописах. Із перших сторінок автор прояснює своє розуміння суті і призначення літературної критики. Вправно іронізує над критиками загалом і своєю персоною у цій іпостасі зокрема. Прикметно, що збірка розпочинається текстом власне про літературно-критичну працю Є. Барана «Зоїлові трени», і перше речення її – «В усі часи критиків недолюблювали» [3, 3].

Письменник кілька разів називає критику читанням як професією, а критика, відповідно – професійним читачем. Його іронія не гостра, адже у ній відчувається причетність, спрямованість і на себе. В. Слапчук посміхається, бо відчуває себе вправі це робити.

Автор загалом часто нагадує читачам у цих критичних текстах про себе. Нарачію він веде не безсторонньо, а від першої особи, передає власні враження, часто наголошуючи на їх суб'єктивності та особистісності. Акцентуючи увагу на своїй присутності в тексті, часто вдається до самоіронічних дотепів, як-от: «наші сучасники, не я їм у приклад, не вміють...» [3, 90]. В. Слапчук дозволяє собі самоіронічно писати «ті паскудні критики» [3, 72]. Усвідомлення й потрактування себе як критика загалом, займає у книзі помітне місце. Невластиву для себе роль автор приймає через посередництво багатьох іронічних пасажів. Певну ніяковість у цьому питанні можемо вивести ще й з того, що практично жодного разу, коли автор торкається безпосередньо теми чи особи критика і вживає це слово, то не обходиться без іронії.

Крім того, іронія над тим, «яким чином поети докочуються до прозаїків» [3, 61], у чому вбачаємо найімовірніше не зневагу до прози як такої, хоча й спостерігаємо в усьому цьому критичному викладі письменницького світогляду першість поезії перед прозою, а радше самоіронію, адже на час написання цієї конкретної рецензії (вересень 2001 р.) автор і сам уже вдавався до прози (оповідання та повісті, друковані в часописах, починаючи з 1985 р.).

В. Слапчук подає «рецензії, відгуки, нотатки» через призму власного сприйняття. Практично не вдається до властивих жанру цитувань попередньої критики творів, які розглядає, натомість цитує класиків, прояснюючи, зазвичай, не елементи тексту, а настроєвість і його (чи власні) світоглядні особливості. Автор прагне не безсторонності, а якомога сильнішої передачі читачеві своїх емпіричних вражень та емоційних реакцій («І слава Богу, хочеться мені вигукнути» [3, 28]; «Саме з цього місця я проймаюся симпатією до автора, оскільки поділяю його співчуття, до речі, як і котячу нелюбов до політиків» [3, 31]). Описує ледь не афективні стани: «З самого початку дістаю добрячого ляпаса, який виводить мене із заціпеніння, збиває байдужість, душа прокидається й заповнює «порожні очниці». Я роззираюся навсебіч і жахаюся: Боже, де я?» [3, 12]. Зазвичай, дослідник подає їх на початку тексту, щоб одразу ввести читача у свій світ, середовище власної реакції на твір. Критичний розгляд твору викладає за посередництвом свого життєвого і читацького досвіду («на мою ж гадку» [3, 34], «мені ж пригадується Маяковський» [3, 32]).

Іноді В. Слапчук вдається до доволі глибоких автобіографічних екскурсів. Прикметність саме цієї праці полягає в тому, що більшість із них сягає пори дитинства: «Коли після третього класу мене перевели до середньої школи...» [3, 75]. Особливе місце у цій книзі займають огляди дитячих творів. Тут письменник у повній мірі показує здатність до занурення у текст і читацької емпатії та демонструє, що й у нього, як сам він каже про Г. Гусейнова, «брама у світ дитинства ... прочинена навстіж» [3, 16]. Заглиблюючись у чужий текст, поринає у вир власних дитячих спогадів і щоразу вміє знайти там щось суголосне твору, знаходить привід сказати, що майже згадав те, про що йшлося у тексті. Такий своєрідний автобіографізм у критиці вартий окремої уваги. Автор демонструє вміння і бажання віднайти або впізнати в тексті те, що відбувалося і з ним, та пережити це як фрагмент власного життя: «Особисто я впізнаю в Марусі рідне село, яке також було визнане неперспективним» [3, 57].

В. Слапчук підходить до аналізованих текстів більшою мірою як письменник і читач, ніж як літературознавець-критик. Висловлює власну спрямованість на естетичне сприйняття цілісного тексту, а не вдавання до аналізу його художніх особливостей. Уникає розгляду механізмів творчості чи складових тексту, його засобів впливу. Прагне передати власне читацьку рецепцію і реакцію на твір. До прикладу, у вивченні поезії Л. Таран В. Слапчук замилюється її звучанням і не прагне до аналізу: «Для мене не істотно, за допомогою яких архітектурних хитромудрощів досягається цей ефект, мене не цікавлять ноти, мені подобається музика» [3, 11]. Хоча цитата і стосується конкретної поетичної збірки, але можна вважати її естетичним кредо В. Слапчука як літературознавця: для нього більше важить враження, ніж аналіз. Він робить акцент на власній читацькій рецепції і розкриває читачеві, крім розглянутого тексту, ще й особливості свого світовідчуження. Зокрема, робимо висновок про його тяжіння до певної піднесеності у сприйнятті поезії: «я взагалі не розумію, як воно може бути буденним для кого б то не було. Щоб читати вірші, а також, щоб їх творити, потрібна деяка урочистість» [3, 12].

Ця перша книга критики В. Слапчука багато розкриває його власне розуміння категорій творчості таких як поет, поезія, критика... Відчувається, що вона знаменує певний новий етап у творчому шляху автора, на якому він починає із пояснення прописних істин для читача і, либонь, прояснення їх для себе. Перед нами книга про творчість. Беручись до критики, В. Слапчук все ж не обирає класичного наукового підходу. Він залишається більше творцем, ніж ученим, конструюючи власний критично-художній твір, опираючись на чужі. Можемо вважати цю книгу складовою єдиного комплексу творчості В. Слапчука. Письменник, який у своїй прозі експериментував із примірянням на себе різних масок, знайшов спосіб отримати небувалу розкіш випробовування ще й чужих облич, заглиблюючись і аналізуючи твори інших авторів. Проте у цьому орієнтуванні на чужий текст присутній і шлях до свого – через спробу зрозуміти і описати суть творчості. Як уже згадувалося, В. Слапчук не вдається до безстороннього компонентного аналізу, його метод радше ґрунтується на враженнях і намаганні осягнути. Все ж таки, спираючись на розглянуті тексти, він викладає своє сприйняття і розуміння поезії, подекуди зазначаючи, що саме таке враження, чи саме цей спосіб розуміння у нього викликаний конкретним текстом чи автором. Зокрема, про космічну і вселенську природу поезії пише під впливом творчості Й. Струцюка. У цьому ж контексті твердить про химерне поєднання інтернаціональності поета та його конкретної «пуповинної» прив'язки до Батьківщини: «Він інтернаціональний, як зоря в небі, бо живе і творить у Всесвіті. Але народжується на землі, на якомусь її клапті, і приростає до нього пуповиною. Поета народжує нація, поет без нації глухоніми» [3, 55].

Окремо автор торкається теми комерціалізації сучасної літературної творчості. Вдається до парадоксу: книга не товар, а книговидання повинне бути бізнесом, та ще й прибутковим.

Письменник також протиставляє звичайні вірші і поезію, яку вважає піднесеною, непридатною для буденності та непристосованою для осягнення загальною: «були б хоч вірші нормальні, а то ж нікому незрозуміла поезія» [3, 39].

Таємницю творчості В. Слапчук бачить і в тому, що «поет знаходить поезію там, де інші її не бачать» [3, 78], і відзначає не лише натхненний елемент письма, а й творчу працю. Порівнюючи письменника з агрономом, він пише: «Вирощування поезії потребує певних знань і ретельної праці» [3, 37].

Водночас зі спробою розуміння і навіть потрактування, творчість залишається для В. Слапчука сакральною таємницею. Він стверджує, що не завжди автор може обирати про що писати: «з глибини ества письменника приходять теми, що обрали його» [3, 88]; і водночас відзначає обраність митця: «Письменник творить не з обов'язку, а з покликання» [3, 88].

Також В. Слапчук звертається до мотиву гріховності поезії як явища, адже поет постійно намагається вийти за рамки дозволеного простій людині: «Митець не визнає заборон, він спокушається і спокушає. Його не влаштовує роль Адама, що лише дає імена створеному Богом, митець у своїй творчості прагне уподібнитися Богу» [3, 23]. А в контексті розвитку поетичного таланту автор говорить про необхідність болю для становлення письменника.

У своєму розумінні прекрасного В. Слапчук прагне до відкидання штучно нав'язаних естетичних рамок. Зокрема іронізує над поділом поезії на класичну та модерну: «Зазвичай поети поділяються на традиційних (риму до рими тулять, наче гривню до гривні, ретельно дбають, щоб у них усе, як у людей було) та модерністів (унікають розділових знаків, полюбляють верлібр, якщо вдаються до

рими, то обов'язково з матюками), поділ настільки умовний, що інакше як з гумором до нього не варто ставитися...» [3, 18]. В іншій рецензії обґрунтовує цей поділ так: «Існують дві крайності: 1) поети, у яких мислення вимуштруване розміром і обрамлене римою, усі гаплички у них застібнуті, кожна літерка там, де і належить їй бути за статутом; 2) поети, які вільні не тільки від розміру вірша, але й від самого вірша, їхні верлібри у порівнянні з віршами перших нагадують квартиру після обшуку чи вибуху гранати» [3, 66]. Неодноразово звертаючись до подібного розмежування, В. Слапчук водночас ставить його під сумнів, називаючи гіперболою, і доходить до висновку, що останніми роками це протистояння помітно згладжується й обидві іпостасі можуть уживатися в особі одного поета.

Дослідник простежує закономірність, що «епоха технічного прогресу із її раціональним і прикладним мисленням не сприятлива для поезії» [3, 70], але одночасно в іншій рецензії визнає, що «приходить вік, коли поет усвідомлює, що не буває ідеальної пори для поезії» [3, 67]. Проте своєму часу автор закидає прозаїчність, вивітрення поетичності не лише з віршів, а й з прози і загалом із життя. А виходячи з авторської ієрархії цінностей, це вагома втрата, адже, за світоглядом В. Слапчука, серед літературних родів ліриці, тобто поезії, відводиться безсумнівна першість. Постановка поезії на чільне та домінантне місце над прозою, очевидно, прояснюється навіть вибором текстів до аналізу, бо ж переважна більшість із них – поетичні.

Розкривається у книзі «Політ механічної зозулі на власним гніздом» і специфічне ставлення В. Слапчука до жінки. При повсюдних деклараціях любові і шани, так само як і у прозі, спостерігаємо певне несприйняття авторок поетичних творів: «Аби мене не запідозрили в дискримінації, відчуваю, настала пора освідчитися жінкам в коханні. Рідні мої, я вас всіх люблю. Одначе мушу зізнатися, що доярок люблю більше, ніж поетес. Їхні сповіді пахнуть молоком, а не тліном» [3, 29]. Помічаємо в збірці і саркастичні рецензії збірок молодих поетес, зокрема під промовистою назвою «Апокаліпсис і хатні клопоти». Усім емоціям авторки В. Слапчук знаходить тут пояснення в банальності жіночих буднів («Та що б там не ввижалося, погодьтеся, якщо котрась пані зранку напилася кави без задоволення – це ще не кінець світу» [3, 34]). Хоча збірка містить несхвальні рецензії і на творчість авторів-чоловіків, проте там рецензент оперує певною мірою конструктивними критеріями, як-от перевага змісту над формою у Р. Мельниківі чи надмір бруду у текстах Р. Кухарчука... Стосовно «жіночих» збірок автор послідовно збивається на манівці стереотипного гендерного означення жінки і дріб'язковості та побутовості її проблем.

Не беручи під сумнів вартість його естетичної оцінки збірок, спостерігаємо прикру «суб'єктивність» у її стандартному ідеологічному тлумаченні («Надто суб'єктивне ставлення до чого-небудь, упереджений погляд на щось; брак об'єктивності» [4, 815]), у стереотипному гендерному баченні, що для негативної оцінки «чоловічої» збірки необхідні аргументи, а «жіноча» поезія їх не потребує.

Проте у тексті про творчість В. Штинько дослідник ставить під сумнів поділ поезії на чоловічу та жіночу і висловлює характерне захоплення її поезією. Саме тут бачимо повсюдно деклароване у В. Слапчука поважне захоплене ставлення до жінки, трепет перед жінкою-музою. Загалом подібне протиставлення вписується у цілісну картину його розуміння жінки і протиставлення дівчини-музи та жінки, просякнутої побутом і буденністю. Найімовірніше, у невдалих поезіях він надто болісно бачить згаданий уже побут.

Наприкінці книги критик дещо змінює свою позицію під враженням збірки О. Кішко-Луцишиної, він визнає і «кається», що «дозволяв собі іронізувати з приводу самодостатності поетес, пропонуючи поцінувати їх окремо від у муках народжених ними творів» [3, 87]. Але все ж не покидає відчуття, що творчість саме цієї поетеси автор сприймає радше як приємний виняток: «Усі поетеси – симпатичні дівчата, з приємністю пробачаєш їм їхні вірші. Та ще більша втіха надібати підстави, аби просити у них прощення» [3, 87]. Водночас, поет стверджує, що не поділяє поезії на чоловічу і жіночу «ніби це, даруйте, громадський туалет» [3, 87], то ж можна припустити, що автор не сприймає та іронізує власне з явища «дівочої» романтичної та певною мірою однотипної поезії. Тож можна твердити, що неприхильний він до їхньої творчості саме через недостатню міру в ній таланту, а гендерні стереотипи і власне ставлення реалізувалося саме в переконанні непотрібності іншої аргументації невдалості жіночої поезії крім того, що вона «жіноча».

Проте право історичної першості в поезії В. Слапчук віддає усе ж жінкам: «Якщо вже погоджуватися з тими, хто поділяє поезію на чоловічу і жіночу, то варто зауважити, що авторське право на

поезію як таку належить жінці і тільки їй, чоловіки ж окупували її, взявши де штурмом, де облогою, власне, так само, як штурмують і обсідають жінок.

Спочатку була Поезія і була вона у Жінки...

Поки чоловік розмахував палицею і ганявся за мамонтом, жінка сиділа біля вогню і колисала дитинку. І ймовірно, що найпершим віршем була колискова» [3, 51].

Особливе і вагоме місце в галереї авторів, творчість яких охопив В. Слапчук у цій збірці критичних текстів, посідають волинські письменники. Він сам констатує, що вболіває за рідне письменство і не може з повною об'єктивністю сприймати його доробок. До того ж відстоює власне право залишатися суб'єктивним в оцінці друзів. «Факт цей констатую з подвійною приємністю: 1) радію, бо поети продовжують народжуватися; 2) тішуся з того, що зрідка таке диво трапляється і у Луцьку (ширше – на Волині)» [3, 78].

Протягом книги емоційний запал автора слабне і ледь не згасає. Він усе спокійніше ставиться до аналізованих текстів і авторів, у коротких рецензіях, вміщених у другому розділі, іноді й зовсім відволікається від аналізованої книги і зводиться до роздумів, а іноді й розумувань чи софізмів (до яких загалом схильний) з проблем, більшою чи меншою мірою дотичних до теми книги чи її автора.

На початкових сторінках залишаються захват і захоплені вигуки, естетичні екстази перших рецензій переходять у буденну працю. Скидається на те, ніби автор починав із критики з цікавістю та натхненням, а потім ставився до неї як до професії. Та за самими датами написання текстів помітно, що під час формування зібрання автор-упорядник послуговувався не календарним принципом. Тоді можемо припустити, що він komponував видання виходячи з власної симпатії до художніх творів та авторів. І останнє та остаточне припущення звучатиме так, що у такому доборі і розташуванні текстів криється розгортка авторського розуміння самих творів, та й загалом творчості, критики... На перших сторінках В. Слапчук ставить питання і протягом тексту поступово їх вирішує, згладжує кути, поєднує протиріччя і приходиться до цілісної картини осягнення і викладу мотивів та особливостей критичної і поетичної творчості.

Висновки. У книзі критичних праць «Політ механічної зозулі над власним гніздом» В. Слапчук подає не аналіз віршів, вміщених у розглянутих поетичних збірках, а передає власний душевний щем від них: «А так хочеться похукати тій жінці на змерзлі руки, подарувати сонце на ниточці, щоб куди не йшла – воно за нею» [3, 61].

Вдача поета пробивається тут у повсюдній метафористиці, емоційності тексту. Автор навіть на сторінках критики практично не буває байдужим. Він то захоплений, то пафосно піднесений, то схвилюваний, то обурений. Не прагне беземоційної тверезості, а радше навпаки намагається передати свої емоції читачеві, закликає його так само глибоко сприйняти текст, щоб аж почати впізнавати в ньому себе. Більш цінними В. Слапчук вважає враження від текстів, ніж їх аналіз.

Серед суб'єктивно авторського у тексті виділимо роздуми В. Слапчука про природу мистецтва та поезії. Автор викладає свої уявлення про мету, засоби, призначення і спосіб поетичної творчості. Звертається до світоглядних понять природи чи гріховності її. Може скластися враження що саме цю основну ідею він ілюструє у цій книзі прикладами із творчості інших письменників.

Список використаної літератури

1. Левчук І. П. Індивідуально-авторські риси літературознавчих рецензій Василя Слапчука / І. П. Левчук // Наук. вісн. ВНУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2005. – № 4. – С. 75–79.
2. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
3. Слапчук В. Д. Політ механічної зозулі над власним гніздом. Рецензії, відгуки, нотатки / В. Д. Слапчук – Луцьк : Волин. обл. друк., 2001. – 100 с.
4. Словник української мови. В 11 т. – Т. 9. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1978. – 860 с.

Статтю подано до редколегії
28.08.2013 р.